

LAKATOS KATALIN

(Barkaszó)

Nyelvi attitűd a kisebbségi oktatásban

A Kárpát-medencében évszázadok óta élnek egymás mellett különböző népek, nemzetek. Ennek a békés együttélésnek a záloga, hogy tiszteletben tartják egymás kultúráját, anyanyelvét. Hiszen a politikai, gazdasági körülmények mellett az egyén, s ezáltal az adott közösség attitűdje is döntő fontosságú lehet egy nyelv használata szempontjából.

A nyelvi attitűdre vonatkozó rendszeres vizsgálatok a 70-es években indultak. Azóta számos meghatározás született a fogalomra. A Társadalom és nyelvhasználat című egyetemi tankönyv szerint: „...az egyes embereknek és emberek csoportjainak nyelvekkel, nyelvváltozatokkal, nyelvi jelenségekkel és elemekkel, illetőleg a konkrét nyelvhasználattal szembeni beállítottságát, hozzájuk való viszonyulását, róluk kialakult értékelő jellegű vélekedését jelöli” (Kiss 1995: 135). Az attitűd nyelvhasználatot befolyásoló szerepe közismert a szakirodalomban. Kisebbségi nyelveknél pedig még nagyobb a jelentősége, hiszen akár az anyanyelv és a kisebbségi nemzet fennmaradása múlhat rajta. Ahogy Susan Gal írja, a nyelvcsere bekövetkeztében a „külső”, társadalmi körülmények mellett a „belső” tényezők is nagy szerepet játszanak (Gal 1990: 48).

Elismert tény a nyelvtudományban, hogy a magyar anyanyelvű gyerekek legtöbbször elsődleges nyelvváltozatként valamely nyelvjárást sajátít el. Ugyanakkor kisebbségi környezetben a Magyarországon magas presztízzsel rendelkező standard nyelvváltozat kevésbé ismert, elterjedt, mivel a magyar nyelv nyilvános használati színterei korlátozottak. Így ezek a nyelvváltozatok jóval archaikusabbak, nyelvjárásiak, továbbá az államnyelv hatásaként létrejött kontaktusjelenségektől tarkítottak (Kiss 1995: 194, 2001: 193; Lanstyák: 1996: 11–15; Lanstyák—Szabó Mihály 1997: 193; Posgay 2002: 246). A televízió és a rádió elterjedésének köszönhetően ma már korán „találkoznak” más nyelvváltozatokkal a határon túli magyar gyerekek is, ám a legtöbbször csak az iskolába kerülve tudatosul, hogy az otthon használt nyelv nem minden beszédhelyzetben megfelelő. Ha pedig a tanító, tanár nem eléggé felkészült és tapintatos, akkor a nyelvjárási környezetből származó tanuló akár olyan megszégyenítő helyzetbe is kerülhet, mint amilyenről Illyés Gyula ír *A puszták népe* című szociográfiai művében. Ez pedig kisebbségi helyzetben különösen veszélyes lehet, mert így úgy érezheti a (sok esetben az államnyelvet sem kellően ismerő) fiatal, hogy saját anyanyelvét sem tudja jól. Ez a kisebbségi érzés pedig végigkísérheti egész iskolai szereplését. Ahogy Szépe György megfogalmazta: „*Egy nem hivatalos nyelv nem sztenderd változatának beszélői kétszeresen hátrányos helyzetbe kerülnek emberi esélyeiket illetően*” (Szépe 1984: 309).

Mind Magyarországon, mind Kárpátalján az eddig használt tantervekben a grammatika oktatása mellett a nyelvhelyességi kérdésekre helyezték a hangsúlyt. S nem építettek a már ismert és használt nyelvváltozatra. Ez nem bizonyult túl hatékonynak, hiszen számos felmérés bizonyítja, hogy a tanulók sok esetben így is bizonytalanok, nem ismerik a köznyelvi megfelelőjét egy-egy kifejezésnek, nincsenek tudatában annak, hogy az a nyelvtani alak, amit még írásos megnyilatkozásaikban is használnak, nem köznyelvi, hanem nyelvjárási (Felde 1992: 177–191; Lanstyák – Szabó Mihály 1997: 193; Kiss 1998a: 257–269; Beregszászi 2004: 77–96; Czibere 2004: 32–39; Fejes 2007: 69–74).

Nagy előrelépés, hogy Kárpátalján a magyar iskolák 5-12 osztályai számára 2005-ben készített tanterv már újfajta, a modern kutatások eredményeit is figyelembe vevő szemléletben íródott (Kótyuk 2005: 159). Ez a tanterv egyelőre (2008/2009-es tanév) csak a nyolcadik osztályig van érvényben, a felsőbb osztályokban még a régi útmutató használatos. Ahogy a szerkesztők írják: „Az anyanyelv oktatásának fő célja annak elérése, hogy a tanuló birtokolja az anyanyelv eszközeit, annak változatait, stílusait és műfajait, szabadon és a kommunikációs célnak megfelelően tudja alkalmazni ezeket a beszédtevékenység minden szférájában, azaz elérje a kommunikatív kompetencia megfelelő szintjét” (Kótyuk 2005: 3). Ahhoz azonban, hogy ez megvalósulhasson, arra van szükség, hogy a nyelvjárásokkal szemben az iskolákban ne a lenéző, hanem a – Kiss Jenő szavaival – kiegyenlítő-funkcióelkülönítő attitűd uralkodjék a pedagógusok, s a tanulók körében (Kiss 1998b: 315–317, 2001: 222).

A jelenleg fennálló helyzetet vizsgálom készülő disszertációmban (Kárpátaljai iskolások anyanyelvi tudata és attitűdje). Az általam összeállított kérdőívet Kárpátalja (egyelőre két kivétellel) valamennyi magyar tan-nyelvű közép fokú tanintézményében kitöltötték kilencedikes és érettségi előtt álló fiatalok (kb. 1500 tanuló), valamint 150 pedagógus. Ezen kívül mindkét csoport körében készítettem interjúkat, amelyek során olyan adatokra is szert tehetek, amelyek megfigyelésére a kérdőíves módszer nem nyújt lehetőséget. A számítógépes statisztikai feldolgozás (SPSS 13.0) miatt itt csak részeredményekről számolhatok be, amelyek 497 tanuló és 100 pedagógus válaszaiból születtek.

Az eddig végzett vizsgálataimból kiderült, hogy a tanulók válaszai összefüggést mutatnak a lakóhely és az iskola típusával, valamint a magyar nyelvből kapott érdemjeggyel (Lakatos 2006: 97–105; 2007a: 156–163; 2007b: 293–299; 2007c: 33–38). A falusi tanulók pozitívabban viszonyulnak a nyelvjárásokhoz, mint a városiak. S a pozitív érdemjegyűek negatívabban, mint a kevésbé jó tanulók. Negatív, távolságtartó attitűdre következtethetünk a líceumok és a városi iskolák tanulóinak válaszaiból.

Az is bebizonyosodott e vizsgálatok során, hogy igen összetett, több szempontú megközelítést igénylő helyzettel állunk szemben. Hiszen magyar nyelvterületen a nyelvjárásoknak nincs magas presztízszük, viszont rendelkeznek egyfajta rejtett presztízzsel, amit a pozitív érzelmi kötődés, az identitáskifejező funkció biztosít (Kiss 1995: 137). Feltevézéseim szerint a tanulók és a tanárok válaszai között összefüggés figyelhető meg, hiszen anyanyelvre vonatkozó kérdésekről lévén szó a pedagógusok, főleg a magyartanárok véleménye nagyban befolyásolja az ifjúság gondolkodásmódját.

Az alábbiakban csak néhány ezt szemléltető kérdés adatait mutatnám be:

Előzetes megfigyeléseim és próbagyűjtéseim során világossá vált, hogy ma is érvényes az, amire Imre Samu már 1963-as cikkében utalt az atlaszgyűjtés kapcsán: az adatközlők többsége azt vallja, hogy ők nem beszélnek nyelvjárásban, az ő nyelvhasználatuk olyan, mint az irodalmi nyelv (Imre 1963: 279–283). A kárpátaljaiak ezen meggyőződését még az is erősíti, hogy a köznyelv normáinak leginkább megfelelő északkeleti nyelvjárási régióba tartozunk (Imre 1971: 365; Lizanec – Horváth 1981: 3; Juhász Dezső 2001: 292). Így nem meglepő, hogy sokan nyelvjárási beszédet, tájszólást emlegetve, Nagydobronyra, Salánkra, illetve a munkácsi járásbeliek Beregrákosra gondolnak. Hiszen ezek a települések nyelvjárásszigetek az északkeleti tömbön belül, így kirívóbbak a nyelvjárási elemeik. Érdeemes megnéznünk néhány választ azok közül, amelyek a Mít nevezünk nyelvjárásnak? kérdésre érkeztek:

Pedagógusok „Egy adott terület v. közösség nyelve, amely eltér a köznyelvtől”, „A nyelvjárás a nyelvhasználatnak területenként eltérő változata.” „Az adott tájegység, esetleg település (pl. Nagydobrony) sajátos nyelvhasználatát”, „Kommunikációs eszköz (identitáskifejező) - kisebb községhez, település, területhez való tartozás kifejezője (az Ungvári járásban Nagydobrony)”. „A tájszólás jellemző különböző falvakra, településekre, ahol nem tisztán beszélnek a magyar nyelvet. Pld. így beszélnek Kárpátalján Dobronyban, Rákoson stb.”

Tanulók „Egy adott közösségen belül, mely adott településhez fűződik, egységesen kialakult és használt, az irodalmi nyelvtől eltérő beszédforma”, „Egy adott településnek a sajátos beszédmódját. Általában olyan szavakat használnak, melyek furcsák a nem tájszólásban beszélőknek. Szinte zavarják az ember fülét”, „Ami a nép körében keletkezett”, „A régi és csúnya beszédet”, „Nyelvjárásnak azt nevezzük, amikor valamilyen népcsoport parasztosan beszél, vagy amikor nem úgy mond ki szavakat, ahogy azt a nyelv megkívánja”.

Amikor arra kérdeztem rá, hogy beszél-e valamilyen nyelvjárást, sokan még azok közül is tagadó választ adtak, akik pontosan tisztában vannak a nyelvjárások fogalmával, s az előzőekben azt vallották, hogy lakóhelyükön, környezetükben beszélnek tájszólásban.

Ez alapján úgy tűnhet, hogy a vizsgált csoportok nem kívánnak azonosulni környezetükkel, szűkebb közösségükkel. Ennek okait csak feltételezhetjük:

- a tanulók válaszait befolyásolhatja az, hogy iskolai értékelésnél jobb osztályzatot kap az, aki a köznyelvet használja, így, mivel tanórán töltötték a kérdőívet, úgy érezhették, hogy ilyen esetben nem illik vállalni nyelvjárási háttérüket.
- A tanárok arra gondolhattak, hogy mivel feladatuk, többek között, hogy a köznyelvre oktassák a tanulókat, ezért nekik ezt a változatot kell beszélniük, tőlük ezt várják el, nekik így illik.
- De az is előfordulhat, hogy nincsenek tudatában, hogy ismerik, használják a kevésbé magas presztízsű változatot, hiszen ahogy G. Varga Györgyi megfogalmazta: „A vélemény és a gyakorlat között igen gyakran tapasztalható diszharmónia” (G. Varga 1990: 179).

Most lássuk, az érzelmek felől megközelítve a nyelvjárások megítélését:

A Mit jelent az ön számára a nyelvjárási beszéd? kérdéssel arra próbáltam választ kapni, hogy mennyire tudatos az adatközlőkben az, amit a meghatározásokban leírtak, s a pozitív vagy inkább a távolságtartó attitűd erősebb. Ennél a kérdésnél a megkérdezettek egyszerűen több lehetőséget is megjelölhettek.

A kapott arányok megerősítik, hogy a kárpátaljai magyar iskolákban nem nyilatkoznak negatívan a nyelvjárásokról, egyikük sem nevezi kiirtandó régiségnek, de élő kommunikációs eszköznek sem tartják (27%). Legtöbbjük megőrzendő hagyományként tekint rá (79%), illetve az identitás kifejezésének eszközét látja benne (77%). Az itt kapott arányok megegyeznek azokkal az adatokkal, amiket akkor kapunk, ha a Mit nevezünk nyelvjárásnak? kérdésre kapott válaszokat megpróbáljuk besorolni a fenti négy csoportba. Ez alapján kijelenthetjük, hogy a kérdőívet kitöltő kárpátaljaiak legtöbbször tisztában vannak a nyelvjárások fogalmával, határozott véleménye van ezeknek a változatoknak a funkciójáról, s ez a vélemény nem nevezhető negatívnak.

Ez figyelhető meg akkor is, amikor megnézzük, hogyan reagáltak a kárpátaljai magyar iskolákban arra, amikor a következő kérdéssel találkoztak: Sajnálná, ha kivesznének a nyelvjárások? Miért?

Mindkét csoportban többségben vannak azok, akik sajnálnák, ha kivesznének a magyar nyelvnek ezek a változatai. Az indoklásokból az derül ki, hogy a többség (azok, akik sajnálnák), főként emlékként, a múlt őrizőjeként, egy közösséghez való tartozás jeleként tekint a nyelvjárásokra. Néhány megjegyzést közölnék mindkét csoport részéről. A pedagógusok sajnálnák, mert „*ez hozzátartozik a magyar folklórhoz*”, „*éppen olyan értékesek, mint a múzeumban található tárgyak*”, „*ezzel magyarságunk egy része menne feledésbe*”, „*ez egy terület arculatát jelöli, jelképezi az összetartozást*”. A tanulók sajnálnák, mert „*a nyelvjárás szép hagyomány*”, „*a városomban elveszne a kultúra*”, „*ez a magyar nemzet kincse, amit meg kell őrizni*”, „*ez egy jellegzetessége Kárpátaljának*”.

Azok a pedagógusok, akik nem bánnák, ha nem lennének nyelvjárások, az alábbi indoklásokat írták. Nem sajnálnák, mert „*az egy kitalált, helytelen beszéd*” „*csak a tiszta, helyes magyar beszédet szeretem*”.

Igaz ugyan, hogy ez csak néhány ember véleménye, de egy egyébként is bizonytalan fiatal számára ennyi is káros lehet. A válaszaikból látható is. Nem sajnálnák, mert „*akkor nem kritizálnák az embereket a nyelvjárásuk miatt*”, „*így kicsit szebben tudnak beszélni, nem szégyenkeznék beszédem miatt, és senki nem figyelne beszédem hibáira*”.

A fentebb ismertetett adatok csak megerősítik korábbi hipotéziseimet: a tanárok és a tanulók válaszai között nincs lényeges eltérés a bemutatott kérdések esetében, mindkét csoportról elmondható, hogy bár nem vallják magukat nyelvjárási beszélőnek, többségüket pozitív érzelmek kötik ehhez a változathoz. Azaz érzik a társadalmi stigmát, igyekeznek elhatárolódní ettől a változattól, ugyanakkor rejtett presztízse van szűkebb közösségük nyelvhasználatának. Míg ez megmarad, bizonyos színtereken tovább élnek a kárpátaljai magyar nyelvjárások, s ezáltal a magyar nyelv. Bár az lenne igazán biztató, ha a felnövekvő nemzedék nem csak hagyományként, hanem aktívan használt, élő változatként tekintene rá, hiszen - Péntek János egyik tanulmányára utalva - „Nem őrizni: használni kell a nyelvet!” (Péntek 2002: 267-273). Tudatosítanunk kell bennük, hogy ha valaki a magyar nyelvnek több változatát ismeri, használja, az nem szégyellnivaló. Sőt, büszkék lehetnek rá. Csak meg kell tanulnunk, mikor, hol, kivel melyik változatát érdemesebb, eredményesebb használnunk anyanyelvünknek. Hiszen az „*Ahány nyelvet beszélsz, annyi embert érsz*” mondás mintájára azt is bátran mondhatnánk: „*Ahány nyelvváltozatot beszélsz, annyi embert érsz*”. Ennek az elvnek a terjesztése pedig főként ránk, pedagógusokra vár akár a közoktatásban, akár a felsőoktatásban dolgozunk.

Felhasznált irodalom

Beregszászi Anikó 2004a. Anyanyelvoktatásunk hatékonyságáról. In Beregszászi Anikó–Cserniczkó István szerk. Tanulmányok a kárpátaljai nyelvhasználatról. Ungvár, PoliPrint. 77–96.

Czibere Mária 2004. Nyelvi állapotunk középiskolás fokon. In Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré. Budapest, Tinta Kiadó.

Fejes Andrea 2007. Nyelvi normatudat-vizsgálat két kárpátaljai magyar általános iskolában. In V. Dialektológiai Szimpozion. Szombathely, Berzsényi Dániel Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék. 69–74.

Felde Györgyi 1992. Nyelvérzék és normatudat egy általános iskolai tanulók körében végzett felmérés tükrében. In Kemény Gábor (szerk.) Normatudat–nyelvi norma. *Linguistica. Series A. Studia et dissertationes*, 8. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 177–191.

Gal, Susan 1990. Mi a nyelvcseré és hogyan történik? In Kontra Miklós (szerk.) *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 47–59.

Imre Samu 1963. Hol beszélnek legszebben magyarul? *Magyar Nyelvőr*, 279–283.

1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Juhász Dezső 2001. A magyar nyelvjárások területi egységei. In Kiss Jenő (szerk.) *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris, 262–324.

Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

1998a. Helyes és helytelen. *Magyar Nyelv*, 257–269.

1998b. A nyelvjárásokhoz és a köznyelvhez való viszonyulás: attitűdváltozások a magyar nyelvközösségben. In Zoltán András (szerk.) *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest, ELTE BTK Keleti szláv és Balti Filológiai Tanszéke, 315–317.

(szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris.

Kótyuk István 2005. *Magyar nyelv 5–12. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára*. Csernyivci, Bukrek.

Lakatos Katalin 2006. A nyelvjárások megítélése kárpátaljai iskolások körében. In *Magyar nyelvjárások XLIV. évf.* 97–104.

2007a. Kárpátaljai magyar iskolások és pedagógusok nyelvjárásai attitűdjéről. In V. *Dialektológiai Szimpozion. Szombathely, Berzsenyi Dániel Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék*. 156–163.

2007b. Iskolások nyelvjárásai attitűdje a Munkácsi járásban. In *Nyelv, területiség, társadalom*. Szerk. Zelliger Erzsébet. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 293–299.

2007c. Az államnyelv használata kárpátaljai iskolások körében. In *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére II.* Szerk. Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége Kiadó, 2007. 30–38.

Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.

Lizanec Péter – Horváth Katalin 1981. A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. In *Magyar Nyelvjárások XXIV.* 3–18.

Péntek János 2002. Nem őrizni: használni kell a nyelvet. In *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*. Budapest, Tinta Kiadó.

Posgay Ildikó 2002. A nyelvjárások egyéni megítélése. In IV. *Dialektológiai Szimpozion. Szombathely*. 246–249.

Szépe György 1984. Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról. In *Általános Nyelvészeti Tanulmányok 15.* 303–329.

G. Varga Györgyi 1990. Presztízsváltozat, stigmatizált változat. In Balogh Lajos–Kontra Miklós (szerk.) *Élőnyelvi tanulmányok. Linguistica. Series A. Studia et dissertationes*, 3. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete. 178–182.